

Т. М. Чабанець,
здобувач, Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.12.223

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ

T. Chabanets,
Applicant, National University of Civil Defense of Ukraine

DIRECTIONS FOR IMPROVING MECHANISMS OF STATE MANAGEMENT OF INTELLECTUAL PROPERTY

Інтелектуальна власність та система державного управління нею вперше охарактеризовані широким спектром показників, серед яких кількість та якість об'єктів інтелектуальної власності, нормативно-правове забезпечення, інфраструктура та кадри, звітні показники, що дозволило виявити особливості та проблеми системи управління, що склалася. Визначено світові тенденції розвитку інституту інтелектуальної власності та зміни властивостей об'єктів інтелектуальної власності в інноваційній економіці (посилення захисту, глобалізація законодавства, розширення території охорони, збільшення частки університетів серед правовласників, патентування в галузі інформаційно-комунікаційних технологій, значний ринок); трансформація їх характеристик (приналежності, фінансування, території охорони та ін.) на окремих етапах інноваційного циклу, що дозволило виявити сучасні вимоги до властивостей об'єктів інтелектуальної власності та обґрунтувати запровадження коефіцієнтів відповідності інтелектуальної власності інноваційному економічному устрою.

Виявлено відмінності інституту інтелектуальної власності розвинених країн, що розвиваються, за широким спектром показників: кількістю об'єктів промислової власності, територією охорони, громадянством правовласника (резидент або не резидент), юридичним статусом правовласника (університет, підприємство), терміном підтримки в силі, областям техніки, обсягу ринку інтелектуальної власності (ІВ). Ці відмінності підтвердили правомірність запровадження коефіцієнтів відповідності характеристики національного інституту інтелектуальної власності.

Обґрунтовано пріоритетні напрямки та цільові індикатори з інтелектуальної власності для включення їх до державних та регіональних стратегічних програм розвитку. Зокрема, новими є такі напрямки: збільшення кількості заявок резидентів на товарні знаки та промислові зразки до національного патентного відомства та за міжнародними процедурами, розширення території охорони; частки заявок на винаходи в галузі інформаційних технологій; терміну підтримки винаходів у силі; розвиток патентної інфраструктури. Наведено цільові індикатори, чи чисельні значення коефіцієнтів відповідності, визначені з стану інституту інтелектуальної власності розвинених країн.

Запропоновано та обґрунтовано методологію управління інтелектуальною власністю державних науково-дослідних установ відповідно до пріоритетних напрямків. Методологія визначає необхідні елементи системи управління, мету, завдання управління, функції відділу з управління ІВ, містить нормативно-правове забезпечення, рекомендації щодо кадрового складу та показники результативності.

Intellectual property and the system of public administration by it are for the first time characterized by a wide range of indicators, including the number and quality of intellectual property objects, regulatory and legal support, infrastructure and personnel, reporting indicators, which made it possible to identify the features and problems of the existing management system. Global trends in the development of the intellectual property institute and changes in the properties of intellectual property objects in the innovative economy (strengthening protection, globalization of legislation, expansion of the territory of protection, increasing the share of universities among rightholders, patenting in the field of information and communication technologies, a significant market) have been identified; transformation of their characteristics (affiliation, financing, territory of protection, etc.) at certain stages of the innovation cycle, which made it possible to identify modern requirements for the properties of intellectual property objects and justify the introduction of coefficients of compliance of intellectual property with the innovative economic system.

The differences in the intellectual property institute of developed and developing countries were identified in a wide range of indicators: the number of industrial property objects, the territory of protection, the citizenship of the rightholder (resident or non-resident), the legal status of the rightholder (university, enterprise), the term of support in force, the areas of technology, the volume of the intellectual property (IP) market. These differences confirmed the legitimacy of introducing coefficients of conformity of the characteristics of the national intellectual property institute.

Priority areas and target indicators on intellectual property were substantiated for their inclusion in state and regional strategic development programs. In particular, the following areas are new: an increase in the number of applications by residents for trademarks and industrial designs to the national patent office and under international procedures, expansion of the territory of protection; the share of applications for inventions in the field of information technologies; the term of support of inventions in force; development of patent infrastructure. Target indicators, or numerical values of coefficients of conformity, determined from the state of the intellectual property institute of developed countries, are given.

A methodology for managing intellectual property of state research institutions in accordance with priority areas is proposed and substantiated. The methodology defines the necessary elements of the management system, the goal, objectives of management, the functions of the IP management department, contains regulatory and legal support, recommendations on staffing, and performance indicators.

Ключові слова: державне управління інтелектуальною власністю, напрями удосконалення механізмів.
Key words: state management of intellectual property, directions for improving mechanisms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В останні півстоліття ключовим чинником розвитку економічних систем є інновації, а сучасна економіка в розвинених країнах, як зазначається у багатьох роботах вітчизняних та зарубіжних авторів [1, 2, 3], може бути названа інноваційною економікою чи економікою знань. Знання, фактично, стали продуктивною силою, що спричинило формування та глобалізацію інституту інтелектуальної власності. Державне управління інтелектуальною власністю (ІВ), її передача та використання супроводжують усі етапи процесу комерціалізації інновацій, а підвищення його ефективності є невід'ємною частиною державних стратегій у країнах з інноваційним укладом та з перехідною економікою.

У країнах, що розвиваються, при переході на інноваційний шлях розвитку відбувається посилення захисту прав на інтелектуальну власність, зростання її вкладу у ВВП та експорт високотехнологічної продукції. Такі самі процеси йдуть і в українській національній інноваційній системі. В Україні на державному рівні, наприклад, Стратегією розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, поставлено завдання переходу від експортно-сировинного до інноваційного соціально орієнтованого типу розвитку економіки. Для досягнення цієї мети необхідний аналіз стану національного інституту інтелектуальної власності та вирішення виявлених проблем. Це допоможе виробити національну стратегію з інтелектуальної власності із системою пріоритетних напрямів та цільових індикаторів, яка враховує високий науковий потенціал у галузі фундаментальних та прикладних досліджень та спрямовану на підвищення ефективності його реалізації в економіці.

Проблеми, які вирішуються в статті, впливають із загальних проблем формування інституту інтелек-

туальної власності в нашій країні, а саме: слабка затребуваність їх інтелектуальної власності на вітчизняному та світовому ринку — мала кількість ліцензійних угод між науково-дослідними організаціями та промисловими підприємствами; недоліки в управлінні інтелектуальною власністю, нормативно-правовому забезпеченні, якості об'єктів інтелектуальної власності, звітних показників; низька ефективність та високі витрати управління інтелектуальною власністю. Результат при вирішенні поставленого завдання полягатиме у появі основ для розробки національної стратегії з інтелектуальної власності, покращення системи та методології управління інтелектуальною власністю державних науково-дослідних установ; у зростанні якості патентних портфелів державних науково-дослідних установ та доходів від них, і, зрештою, у зростанні виробництва та експорту високотехнологічної продукції, підвищенні конкурентоспроможності української економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інститут та ринок інтелектуальної власності досліджуються у світовій та вітчизняній літературі у контексті теорії інновацій та національних інноваційних систем. Загальні проблеми управління інтелектуальною власністю, що створюється в університетах та наукових центрах, її трансфер та комерціалізація є актуальною темою багатьох робіт переважно європейських та американських дослідників (Aldridge T., Audretsch D., Bercovitz R., Cohen W., Feldman M., Feller I., Granstrand O., Holstransson M.). Інші, в останні роки з'являються роботи дослідників з країн, що розвиваються (L.M.C. Pova, M.S. Rapini. A. Alshumaimri, T. Aldridge, D.B. Audretsch), проте вони практично не торкаються особливостей і проблем російської інноваційної системи в галузі інтелектуальної власності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Обґрунтування напрямів удосконалення механізмів державного управління інтелектуальною власністю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виконано аналіз наявної системи управління інтелектуальною власністю, виявлено її особливості, проблеми, охарактеризовано стан справ за кількістю та якістю об'єктів інтелектуальної власності, нормативно-правовим забезпеченням, інфраструктурою та кадрами, звітними показниками.

Основні властивості інституту інтелектуальної власності в інноваційній економіці: зростання ролі науково-дослідницьких організацій та університетів у створенні та комерціалізації об'єктів промислової власності, ці установи стають володарями прав на ІВ; поява патентної інфраструктури; законодавство з охорони ІВ стає глобальним; ІВ стає товаром, розширюється територія її охорони. Інформація служить новим об'єктом власності, програми для ЕОМ і бази даних, об'єкти авторського права починають мати властивості винаходів. З'являються нові види інтелектуальної власності (єдина технологія, попередня заявка). Пріоритетний розвиток мають інформаційно-комунікаційні технології та захист винаходів у цій галузі техніки, серед яких: кадрові (дефіцит спеціалістів з управління ІВ); фінансові (відсутні джерела фінансування винагород авторам при отриманні патенту та міжнародного патентування, а також підтримки патентів у силі); організаційні та управлінські (оскільки права на ІВ належить державі, то об'єкти ІВ обов'язково ставляться до нематеріальних активів і ставляться на баланс, відсутній офіційний статус патентних відділів, показниками результативності за ІВ є, головним чином, кількість патентів та ліцензійних угод); низька якість самих об'єктів ІВ (патенти підтримуються чинності протягом короткого терміну їх дії; захист ІВ в інформаційних технологіях здійснюється у вигляді програм для ЕОМ та баз даних; нікчемна кількість міжнародних патентів).

Формальне дотримання вимог та нормативів, які не враховують особливості державних інститутів, недостатньо сприяє комерціалізації інноваційних розробок. Аналіз наявних у літературі та державних програмах методичних підходів та рекомендацій щодо управління інтелектуальною власністю державних науково-дослідних установ показав, що в них теж використовуються лише кількісні показники з ІВ, відсутній моніторинг системи управління. Показники управління інтелектуальною власністю в державних науково-дослідних установах, що використовуються в даний час, відносяться лише до кількості об'єктів ІВ та ліцензійних угод, недостатньо відображають поточний стан і слабо стимулюють комерціалізацію отриманих результатів інтелектуальної діяльності. У цій роботі автором обґрунтовано необхідність розширення спектра показників, що характеризують стан управління ІВ у державних науково-дослідних установах, які можуть стати основою для побудови системи управління.

Визначено світові тенденції розвитку інституту інтелектуальної власності та його властивості в інноваційному укладі економіки. Розглянуто трансформацію структури та характеристик інтелектуальної власності

в інноваційному укладі на різних стадіях процесу комерціалізації інновацій. Досліджено стан інституту інтелектуальної власності розвинених країн і країн. Визначено зв'язок характеристик промислової власності з показниками стану науки та виробництва. Стан інституту інтелектуальної власності, його розвиненість, "сила захисту інтелектуальної власності" впливає ефективність роботи національної інноваційної системи і саме визначається рівнем інноваційного розвитку її суб'єктів.

Характеристики об'єктів інтелектуальної власності (вид, територія охорони, належність) залежать від стадії інноваційного процесу і змінюються на етапах комерціалізації інновацій наступним чином: на стадії фундаментальних та пошукових досліджень відбувається захист інтелектуальної власності у вигляді ноу-хау або винаходу. На стадіях прикладних досліджень та дослідно-конструкторських робіт (ДКР) захищаються винаходи (ІВ), правовласники — виконавці науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), промислові підприємства (ПП). На стадії експорту високотехнологічної продукції винаходи захищаються за кордоном. Інші об'єкти промислової власності, промислові зразки (ПЗ) та товарні знаки (ТЗ), з'являються при масовому виробництві нових товарів, а розширення території їхньої охорони свідчить про вихід на міжнародні ринки. Крім того, в залежності від виду НДДКР зростає кількість винаходів, пов'язаних з однією інновацією. При розширенні виробництва зростає кількість промислових зразків та товарних знаків, збільшується вартість об'єктів промислової власності.

Показниками відповідності національної інноваційної системи інноваційному рівню розвитку економіки служать такі дані щодо інтелектуальної власності: кількість об'єктів промислової власності (як винаходів, так і товарних знаків і промислових зразків), територіальний захист, підтримка в силі, захист власності, наявність патентної інфраструктури.

Стан інституції інтелектуальної власності є відображенням економічних процесів. Виходячи із закономірності зміни властивостей об'єктів ІВ на різних етапах інноваційного циклу, було припущено, що кількість та структура інтелектуальної (промислової) власності характеризують інноваційний рівень промисловості та продуктивний потенціал науки. У якості показників обрані такі індикатори: ВВП; експорт високотехнологічної продукції; кількість заявок на винаходи, товарні знаки та промислові зразки, що подаються до національного патентного відомства та за кордон; фінансування науки всього та окремо бізнесом; виробництво металообробного обладнання; ринок ІВ (доходи та платежі), чисельність дослідницького персоналу, кількість заявок на винаходи в галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Виявлено сильний кореляційний зв'язок між виробництвом металообробного обладнання, експортом високотехнологічної продукції та даними щодо інтелектуальної власності (заявками на винаходи, товарні знаки, промислові зразки). Доходи від інтелектуальної власності пов'язані з кількістю заявок на винаходи за кордоном, фінансуванням науки сумарно та бізнесом, ВВП.

В результаті факторного аналізу виявлено два фактори, перший пов'язаний з промисловістю та названий "інноваційний потенціал промисловості": експорт високотехнологічної продукції, заявки на винаходи, товарні

знаки та промислові зразки до національного патентного відомства, виробництва металообробного обладнання. Другий пов'язаний із ВВП, захистом ІВ за кордоном, фінансуванням науки та доходами від ІВ — "продуктивний потенціал науки".

Кількість об'єктів промислової власності, включаючи товарні знаки та промислові зразки, тривалість підтримки їх у силі, розширення території захисту, кількість винаходів у галузі ІКТ, всі ці показники є індикаторами інноваційного рівня економічного розвитку, пов'язані з фінансуванням науки, виробництвом та експортом високотехнологічної продукції. Цей результат дозволяє пов'язати рівень інноваційного розвитку науки і промисловості та пояснити малу затребуваність результатів інтелектуальної діяльності російських НДІ на ринку саме неготовністю промисловості їх використовувати.

Формування інституту інтелектуальної власності в Україні знаходиться на перехідному етапі розвитку і має своєрідність, що відрізняє його від світових тенденцій. Традиційно сильними сторонами є велика чисельність наукового персоналу та високі індекси людського капіталу, проте низький рівень фінансування досліджень та розробок, неготовність промисловості до виробництва високотехнологічних товарів обмежують можливості. При аналізі формування інституту та ринку ІВ, ефективності роботи російської національної інноваційної системи дослідники відзначають такі проблеми: низький рівень приватних інвестицій у НДДКР.

Розроблено методологію управління інтелектуальною власністю та методичний підхід до оцінки системи управління інтелектуальною власністю у державних науково-дослідних установах відповідно до пріоритетних напрямків. Державні науково-дослідні установи, інститути НАН України є невід'ємною частиною української національної інноваційної системи. При побудові в них системи та методології управління ІВ повинні враховуватися пріоритетні напрями розвитку інституту інтелектуальної власності в Україні, а також законодавчі та нормативні та рекомендаційні документи.

Система управління інтелектуальною власністю у державному інституті спрямована на підтримку створення та підтримки портфеля інтелектуальної власності, що передбачає ідентифікацію, оцінку та прийняття рішень щодо комерціалізації об'єктів ІВ. Така система інтегрує результати діяльності інших підрозділів інституту, а також потребує взаємодії із зовнішніми організаціями. Система управління ІВ, запропонована в цій статті, складається з підрозділу, відповідального за управління ІВ (офіс, або відділ, з управління ІВ) та дорадчого органу при керівництві НДІ, політики з управління ІВ, що включає цілі, завдання та напрямки діяльності; методичної та нормативно-правової основи, матеріального забезпечення; показників; самих об'єктів управління, тобто результатів інтелектуальної діяльності, класифікованих за характеристиками.

Методологія розробки та функціонування системи управління інтелектуальною власністю державних науково-дослідних установ визначає необхідні елементи системи, мету, завдання, функції відділу з управління ІВ та перелік показників результативності управління; включає методики управління, методичний підхід до оцінки управління інтелектуальною власністю державних науково-дослідних установ; рекомендації щодо кадрового складу та нормативно-правового забезпечення, вироблені на основі

необхідності вирішення проблем та відповідності світовим тенденціям розвитку інституту інтелектуальної власності.

Мета процесу управління ІВ у НДІ — перетворення знань у дохід, збільшення продуктивного потенціалу науки, передача ІВ промисловим підприємствам, залучення бізнесу до фінансування НДДКР.

Основною відмінністю запропонованої системи управління ІВ є моніторинг ефективності або результативності управління. Внутрішні нормативно-правові положення та методичне забезпечення управління ІВ у НДІ включають: положення про відділ з управління ІВ; посадові інструкції працівників відділу; порядок реєстрації, охорони та підтримання чинності результатів інтелектуальної діяльності; порядок зняття з балансу; порядок розподілу коштів, що надходять до інституту за ліцензійними договорами та договорами відчуження; порядок виплати винагороди авторам результату інтелектуальної діяльності; додаткову угоду до трудового договору для авторів, що визначає права та обов'язки наукових співробітників; положення про порядок запровадження режиму комерційної таємниці щодо ноу-хау; порядок проведення аудиту; порядок виконання патентних досліджень; порядок захисту прав НДІ на ІВ на зовнішніх ринках; методику оцінки балансової вартості нематеріального активу; методику оцінки сили патенту; методику оцінки перспектив комерціалізації.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Особливістю методології є такі запропоновані автором нормативно-правові положення: порядок реєстрації, охорони та підтримання чинності результатів інтелектуальної діяльності, що дозволяє визначити форму захисту та віднесення його до нематеріального активу; порядок проведення аудиту; методика оцінки сили патенту; методика оцінки перспектив комерціалізації.

Література:

1. Шикова Л. В. Теоретичні аспекти управління інтелектуальною власністю на підприємстві. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2014. №. 1. С. 98—104.
2. Цибульська Л. О. Економіко-правові проблеми управління інтелектуальною власністю. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. №. 1. С. 248—252.
3. Піняк І. Інтелектуальні активи як ефективний ресурс економічного розвитку підприємства. Галицький економічний вісник. 2009. № 1. С. 33—40.

References:

1. Shykova, L. V., (2014), "Theoretical aspects of intellectual property management in an enterprise", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti*, vol. 1, pp. 98—104.
2. Tsybulska, L. O., (2013), "Economic and legal problems of intellectual property management", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti*, vol. 1, pp. 248—252.
3. Pinyak, I., (2009), "Intellectual assets as an effective resource for the economic development of an enterprise", *Halyts'kyu ekonomichnyy visnyk*, vol. 1, pp. 33—40.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2025 р.